

1.2.2 Linguïstische aspecten

De taal die het kind leert, welke ook zijn moedertaal weze, is in elk geval een *complex linguïstisch systeem*. De traditionele taalkunde zal taal dan ook beschrijven op verschillende niveaus en facetten, zoals de klankleer of *fonologie*, het betekenisaspect of *semantiek*, de zinsbouwregels of *syntaxis*, de *morfologie* of vormleer. Syntaxis en morfologie worden dikwijls samengebracht onder de term *grammatica* of *spraakkunst*. Verder is er het taalgebruikaspect of *pragmatiek* en de taalreflectie of *metalinguïstiek*. Voor niet-linguïstisch geschoolde lezers van dit boek worden deze termen hier kort toegelicht. Er worden daarbij telkens enkele voorbeelden gegeven van uitingen waarin kinderen een taalaspect opvallend anders gebruiken dan volwassenen. Daarna wordt de term toegelicht. Lezers met een linguïstische basiskennis kunnen meteen naar paragraaf 1.2.3 doorgaan.

Fonologie

De klankleer of *fonologie* die kinderen hanteren, wijkt soms hoorbaar af van die van het volwassentaalgebruik. Voorbeelden:

kiliek (= kliniek) Gerrit, 2j8m
in sool (= in school) Hanneke, 3j1m
bej (= bel) Arnold, 2j4m
koppie (= koffie) Tim, 2j10m
keet (= kleed) Maria, 2j1m)

De termen *fonetiek* en *fonologie* hebben beide betrekking op de spraakklanken van een taal. Toch is er een verschil, dat niet alleen theoretisch belangrijk is, maar ook nodig om spraak- en taalstoornissen te kunnen beschrijven (Ball & Müller, 2002).

Fonetiek bestudeert de waarneembare eigenschappen van klanken vanuit drie invalshoeken: 1. Hoe worden de klanken precies gevormd door de articulatieorganen? (= articulatorische fonetiek), 2. Welke fysische eigenschappen hebben deze klanken, hoe kan men ze bijvoorbeeld ontleden in termen van luidheid (decibel), of toonhoogte (Hertz)? (= akoestische fonetiek). 3. Hoe worden ze door het gehoororgaan waargenomen (= auditorische fonetiek). Bij dit alles is het niet van belang tot welke taal deze klanken behoren, en of ze überhaupt tot een taal behoren. Het enige wat telt is dat ze geproduceerd worden door het menselijk stemapparaat, of een imitatie daarvan, bijvoorbeeld computerspraak.

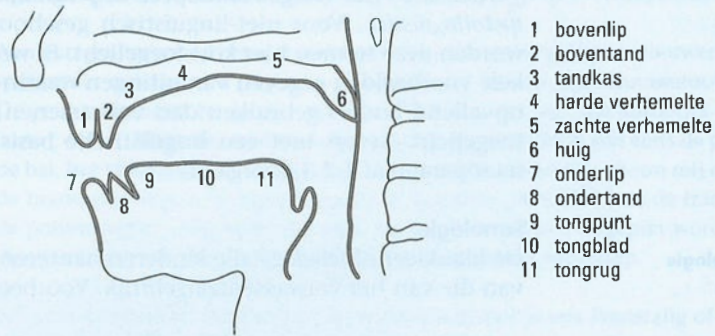
Fonologie

Foneemsysteem

Fonologie daarentegen verwijst regelrecht naar een bepaalde taal: welke klanken hebben in die taal een betekenisonderscheidende functie? Dit zijn de fonemen van die bepaalde taal. Zo is in het Nederlands een met de lippen geronde /w/ van *wolk* een foneem, in het Frans niet. In het Frans bestaat dan weer een reeks nasale klinkers (zoals in *un bon vin blanc*), in het Nederlands niet. In het Engels is de tegen de tanden gevormde /θ/ (think, thank, thought) een foneem, in het Nederlands niet. Naast het foneemsysteem beschrijft de fonologie ook de mogelijke foneemcombinaties in die bepaalde taal en haar prosodische en intonatieregels.

Het *Nederlandse foneemsysteem* bevat klinkers en medeklinkers. Daarnaast zijn er tweeklanken en halfvocalen. Klinkers worden onder meer bepaald door de openingsgraad van de mond (open en gesloten klinkers), de tongpositie (tongwelling voor of achter of tong laag in de mond), door een bepaalde positie van de lippen (gespreide lippen, geronde lippen) en door relatieve spierspanning. Ter illustratie staat in figuur 1.2 een schets van de articulatieorganen in figuur 1.2.

Figuur 1.2 Het articulatieapparaat

Medeklinkers variëren onder meer naar hun articulatieplaats:

- bilabialen worden met beide lippen gevormd: /p/, /b/, /m/;
- bij de labiodentalen worden de boventanden op de onderlip geplaatst: /f/, /v/;
- bij de dentalen en alveolaren wordt de tongpunt tegen de tanden of tandkassen geplaatst: /t/, /d/, /n/, /s/, /z/, /l/, /r/ (tongpunt-r);
- bij palatalen raakt het tongblad het harde verhemelte: /j/, /sj/ (zoals in *sjaal*), /zj/ (zoals in *bagage*);
- bij velaren wordt de tongrug naar het zachte gehemelte bewogen: /k/, /g/, /ng/, /ch/;
- bij laryngalen ontstaat een geruis op glottisniveau: /h/, /r/ (huig-r).

Ook de articulatiwijze speelt bij medeklinkers een rol. Zo zijn er nasalen en niet-nasalen. Daardoor zijn /n/ en /t/, /m/ en /p/ verschillende fonemen, al worden ze op dezelfde plaats gearticuleerd. Verschillende articulatiwijzen zijn ook stemhebbend versus stemloos (bijv. /v/ versus /f/), ploffer (of occlusief) versus glijder (of fricatief): bijvoorbeeld /p/ en /t/ versus /f/ en /s/, enzovoort.

Sommige fonemen worden in verschillende delen van ons taalgebied verschillend geproduceerd: zo wordt de /w/ in Vlaanderen bilabiaal, en in Nederland dikwijls labiodentaal gerealiseerd, en zo wordt in verschillende delen van Nederland hetzij een zachte hetzij een harde /g/ gerealiseerd.

Syllaben

Fonemen worden samengevoegd tot *syllaben* of lettergrepen, en een woord kan bestaan uit één of meer syllaben. Elke taal honoreert daarbij maar een beperkte keuze uit de mogelijke foneemcombinaties: men noemt dit de fonotactische regels van de taal. Fonotactische regels bepalen welke foneemcombinaties voorkomen, en welke veranderingen fonemen bij samenvoeging kunnen ondergaan. Zo wordt in het Nederlands een stemhebbende foneem op het einde van het woord steeds stemloos gerealiseerd: vergelijk de uitspraak van *bedden* /d/ en *bed* /t/. Zo zijn er in het Nederlands ook geen opeenvolgingen van twee stemloze medeklinkers (bd, zb, gd), in het Pools wel. Een authentiek Nederlands woord eindigt niet op een korte heldere klinker. In het Engels komen stemhebbende consonanten *d*, *b*, *v*, voor aan het eind van een woord, in het Nederlands worden deze aan het eind van het woord altijd stemloos.

Semantiek

Semantiek

Ook de semantiek, het gebruik van woorden en woordbetekenissen, is tijdens de taalontwikkelingsperiode niet direct identiek met de semantiek uit de volwassentaal. Voorbeelden:

Tim (2j) noemt een rups wafwaf, wat zijn oorspronkelijk woord voor hond was, en nu wordt uitgebreid tot alle dieren.

Steven (1j5m) noemt elke bejaarde dame oma.

Een fietspomp noemt Gerrit (2j10m) een winterstok, en dat is inderdaad een stok waar wind uitkomt.

Hanneke (4j10m) zegt: 'Ik ben *geveerjaardagd*.' (= ik heb mijn verjaardag gevierd)

'Hij doet zijn muil open.' (over een geeuwende baby) (Tim, 4j6m)

De semantiek omvat onder meer woordenschat. In de kindertaal is de woordenschatverwerving het meest bestudeerde onderdeel van de semantiek. Maar semantiek omvat ook de betekenisorganisatie van woorden die tot de taal horen. Het gaat hierbij zowel om de betekenis van woorden afzonderlijk als om de betekenis binnen grotere groepen. Men spreekt dan van semantische netwerken. Zo is het woord *hond* een subcategorie van het begrip *dieren*, en zijn *jachthond*, *schoothond*, subcategorieën van *hond*. Woorden als *muil* en *poot* horen wel bij de categorie dieren, maar niet bij de mens.

Syntaxis

Syntaxis

De syntaxis of zinsbouw is bij kinderen aanvankelijk ook primitiever of anders georganiseerd. Voorbeelden:

'Zie eens mijn haar veel lang is.' (zie eens hoe lang mijn haar is)
(Gerrit, 2j9m)

'De koffer staat van de auto open.' (de koffer van de auto staat open)
(Hanneke, 2j11m)

'Anders al zijn tandjes zouden eruit vallen.' (anders zouden al zijn tandjes eruit vallen) (Nico, 4j6m)

De syntaxis bestudeert de zinsopbouw: het samenvoegen van woorden in groepen, die op hun beurt als delen van een zin functioneren. Syntactische regels geven aan hoe woorden op een gepaste wijze worden samengevoegd tot welgevormde zinnen. Zo hebben mededelende, wensende, beschrijvende, vragende en ontkennende, passieve en gebiedende zinnen elk hun eigen structuur. Ook samengestelde zinnen worden met syntactische regels beschreven. Syntactische structuren worden in het Nederlands voor een groot deel door de *woordvolgorde* weergegeven. Maar daarnaast speelt ook de *flexiemorfologie*, die zo dadelijk wordt toegelicht, een belangrijke rol.

Morfologie

Morfologie

De morfologie bestudeert vormveranderingen binnen woorden. Ook van de morfologie proberen kinderen eigen versies uit in de taalverwerfingsperiode. Voorbeelden:

'Ik heeft twee voets' (twee voeten) (Gerrit, 2j7m)

'Hij hebt gevald' (Tim, 3j4m)

'Dat heven wij al eens gebrongen' (hebben wij al eens gebracht)
(Frans, 3j8m)

'Je moet je huil inhouden' (niet huilen) (Hanneke, 4j4m)

'bal-voeten' (= voetballen), 'winkel-schoenen' (= schoenwinkel), 'pokkenwaters' (= waterpokken) (Thomas tussen 2j2m en 2j11m)
(Elbers & Van Loon-Vervoorn 1998)

Morfologie omvat het onderdeel *derivatiemorfologie*. Van vele grondwoorden kunnen met behulp van prefixen, suffixen en samenstellingen nieuwe woorden met een verwante, maar toch andere betekenis afgeleid worden. Het Nederlands is hierin zeer productief. Zo kunnen van een woord als *bakken* ook woorden als: *bakker*, *gebak*, *bakkerij*, *baksel*, *aanbakken*, *baksteen*, *bakvorm*, *bakpoeder* en *bakoven* afgeleid worden. Bij derivatiemorfologie gaat het om vormveranderingen die de betekenis van woorden essentieel wijzigen.

Bij *flexiemorfologie* veranderen woorden van vorm naargelang ze meervoud of enkelvoud zijn, een tijd- of ander aspect weergeven, of naargelang de functie die ze in de zin vervullen: zo zijn er vervoegingen en verbuigingen van het woord. Hierbij blijft de basisbetekenis van het woord echter in principe ongewijzigd, bijvoorbeeld: van *bakken* komt *ik bak*, *jij bakt*, *hij bakte*, *gebakken*. Van *bakker* komt *bakkertje*, *bakkers*.

Sommige talen maken voor de syntaxis haast uitsluitend gebruik van woordvolgorde, andere haast uitsluitend van flexiemorfologie. Het Nederlands neemt hierbij een tussenpositie in. In talen met zo'n ge-

Grammatica

mengd systeem wordt dikwijls de term *grammatica* gebruikt voor het geheel van woordvolgorde en flexiemorfologie. Men spreekt dan bijvoorbeeld van grammaticaal welgevormde zinnen als én de woordvolgorde klopt, én het werkwoord in vervoeging overeenkomt met het onderwerp (congruentie). In dit boek zullen de syntactische en morfologische vorderingen van kinderen afzonderlijk beschreven worden.

Pragmatiek

Pragmatiek

De pragmatiek richt zich op het taalgebruik. Kinderen hebben aanvankelijk een veel beperktere en ook andere pragmatiek dan volwassenen. Voorbeelden:

Wanneer tweejarige kinderen in de crèche of de peuterspeelzaal een speeltje willen van een ander kind, zullen zij dit zelden met woorden vragen, in de trend van 'mag ik je speeltje hebben?' Zij zullen het betreffende speeltje vastpakken, het andere kind vragend aankijken, en vervolgens het speeltje wegritsen.

Onderzoeker: 'En vertel eens, wat heb je tussen de middag gespeeld?'
Lisette (4j3m): 'Ja!'
(Baker e.a., 2000)

Onderzoeker: 'Oh, en wie is Hester?'
Marjolein (4j4m): (die eh) 'Die zit bij meester Hans.'
Marjolein vertelt alleen dat Hester bij meester Hans zit, terwijl later blijkt dat Hester ook haar zusje is.
(Roelofs, 1998)

Kinderen die nauwelijks toe zijn aan woorden en iets nieuws of interessants zien, bijvoorbeeld een poes voor het raam, zullen naar het ding wijzen, en daarbij hoog en nadrukkelijk een klank uitstoten, bijvoorbeeld *iiiiiii...* Dit is hun manier om 'wat is dat?' te vragen.

Taal is niet alleen maar een logisch en statisch systeem, maar wordt in het dagelijks leven gebruikt om van alles mee uit te voeren. Wat kan men in de praktijk met taalbeheersing en taalkennis aanvangen? Men kan er dingen mee meedelen, men kan dingen trachten te weten te komen, men kan vragen dat men voor jou wat wil doen, enzovoort. Men spreekt dan van de verschillende pragmatische functies. Hierbij speelt het soepel inschatten van de linguïstische en niet-linguïstische context een grote rol. Belangrijk binnen de pragmatiek zijn de narratieve vaardigheden: hoe kunnen kinderen een verhaal of gebeurtenis vertellen?

Metalinguïstiek

Metalinguïstiek

De *metalinguïstiek* richt zich meer op de reflectie, op het nadenken over taal. Bij metalinguïstiek wordt gereflecteerd over de vorm en de functie van de taal, eerder dan taal te gebruiken voor een communicatief doel. Kinderen denken op hun manier reeds na over taal, over taalregels, over aard en nut van taalgebruik. Voorbeelden:

'De koe zegt beuh, wij weten niet wat de koe wil zeggen hé?' (Gerrit, 4j6m)

Een Koreaans adoptiekind (7j6m) verblijft een jaar in een Nederlandssprekend gezin en heeft al heel wat over de nieuwe taal geleerd. Op een dag zegt hij echter tegen zijn ouders: 'Ik wil graag een broer hebben, maar geen Koreaan want die spreken zo slecht.'

'Als ik 's avonds in mijn bed lig, dan denk ik zo: waarom heet een radio een *radio*? Waarom heet dat nu radio? En waarom heet dat zo en waarom heet tv nu tv? God, dan kan ik er soms niet van slapen!' (Hanneke, 7j10m)

Bij kinderen zal dit nadenken over taal bijvoorbeeld resulteren in: zelfcorrectie, kritiek op het volwassen taalgebruik, vragen naar de juiste betekenis, en minifilosofische opmerkingen. Metalinguïstiek zal ook een rol spelen om grapjes, raadsels en rijmpjes te begrijpen bij het basisschoolkind (Westby, 1998).

1.2.3 Perioden en fasen, interne chronologie

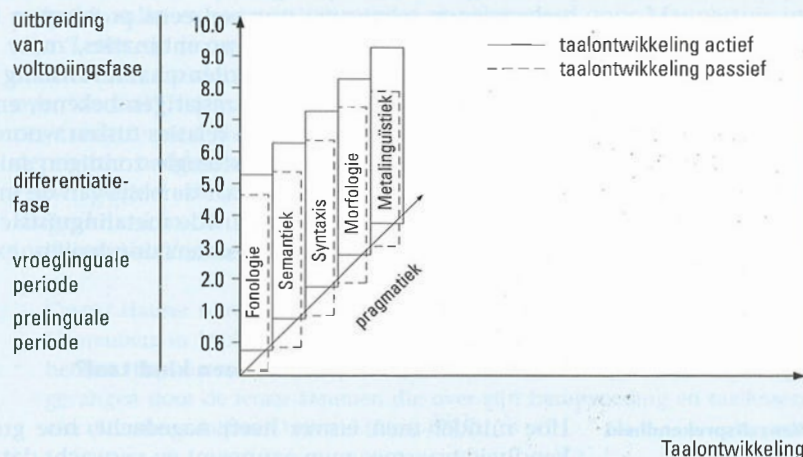
Taalinterne kenmerken

Perioden en fasen in de taalontwikkeling worden bepaald op basis van *taalinterne kenmerken*, eerder dan op basis van chronologische leeftijd. Natuurlijk kan men wel aangeven welke doorsneeleeftijden horen bij welke periode en fase, maar er zijn nogal wat tempoverschillen tussen kinderen, ook tussen kinderen die hun taalontwikkeling tot een goed einde brengen. De *chronologische leeftijden* die hier verder worden gehanteerd, zijn dus te beschouwen als doorsneeleeftijden, globale aanduidingen, die berusten op gemiddelden van data met een enorme spreiding. Natuurlijk wijzen sommige extreme tempoverschillen wél op een echte problematische taalachterstand. Deze tempoverschillen tussen kinderen onderling maken het vaststellen van taalachterstand, of het diagnosticeren ervan, tot een niet eenvoudige klus, die een grote professionaliteit vergt. Aan de diverse oorzaken van taalmoeilijkheden bij kinderen wordt het laatste hoofdstuk in dit boek gewijd. De tempoverschillen worden ook bevestigd door onderzoek in heel veel verschillende talen. Wanneer uit dergelijk *crosslinguïstisch* onderzoek blijkt dat een kenmerk in heel diverse talen voorkomt, zegt men dat het *taaluniverseel* is.

Wat betreft de *taalinterne* kenmerken is uit dergelijk crosslinguïstisch onderzoek voldoende gebleken dat een aantal rudimentaire evolutiepunten taaluniverseel is, dat wil zeggen dat ze in alle talen ongeveer rond hetzelfde tijdstip verschijnen. Dat is inmiddels ook bevestigd voor het Nederlands. Zo is er sprake van een *prelinguale periode* (doorsnee 0-1j), waarin het kind wel geluid maakt en communiceert met zijn omgeving, maar nog geen conventionele woordjes produceert, gevolgd door een *vroeg-linguale periode* (doorsnee 1j-2j6m), waarin het kind woorden gebruikt en woorden samenvoegt tot telegramstijlachtige zinnestelsels. Daarna worden zinnen vollediger en correcter. Aanvankelijk, gedurende de *differentiatiefase* (doorsnee 2j6m-5j), zijn de veranderingen dan ook heel opvallend. Daarna werkt het kind zijn taal verder af, en voegt er lezen en schrijven aan toe, indien dat in zijn opvoeding wordt aangeboden: de *voltooiingsfase* (doorsnee 5j-10j). In vele handboeken wordt geen onderscheid gemaakt tussen de twee laatste perioden. Ze lopen inderdaad ook vloeiender in elkaar over dan de drie eerste, maar omwille van het grote leeftijdsbereik, en toch ook omwille van een aantal duidelijke taalgebruikverschillen, worden ze hier verder toch onderscheiden.

Er werd reeds op gewezen dat de ontwikkelingslijn geschetst in figuur 1.1 een groot aantal taalaspecten samenbundelt: niet al deze aspecten van taal komen bij het kind gelijktijdig aan bod. In figuur 1.3 wordt een overzicht gegeven van de taalontwikkeling volgens deze interne aspecten.

Figuur 1.3 Interne chronologie in de taalvererving

Figuur 1.3 geeft weer dat niet alle deelaspecten of interne modulariteiten zich op elk moment van de taalvererving in hetzelfde ritme ontwikkelen. Zo zal geen enkel kind als eerste uiting produceren: 'Gisteren ging ik met mijn papa naar de markt, waar wij een kilo bananen gekocht hebben.' Niet alleen is deze zin veel te lang om als eerste uiting van gesproken taal te verschijnen, hij bevat bovendien een aantal elementen als: een meervoud, een verleden tijd, een samengestelde ondergeschikte zin, een persoonlijk voornaamwoord; allemaal elementen die bij elk kind later verworven worden dan losse woordjes. Ook binnen de woordenschat zijn kwantiteitsbegrippen als 'kilo', en tijdsbegrippen als 'gisteren' vrij laat aan de orde. Dit voorbeeld geeft aan dat er sprake is van een interne chronologie binnen de taalvererving, chronologie die eerst en vooral van toepassing is op de relatieve volgorde waarin de interne aspecten voor het eerst aan bod komen. Deze relatieve volgorde is nagenoeg bij elk kind dezelfde, behoudens bij kinderen met een vorm van taalpathologie. Deze interne chronologie is trouwens in grote mate taaluniverseel (Slobin, 1996).

In figuur 1.3 staan links van de grafiek de klassieke perioden uit de taalontwikkeling weergegeven. Zo kunnen we uit deze 'taalontwikkeling in vogelvlucht' aflezen dat het kind in de prelinguale fase reeds zijn fonologie uitbouwt, en vervolgens een aanvang maakt met semantiek en syntaxis. Pas in de differentiatiefase komt de morfologie en daarna ook de metalinguïstiek aan bod. Bij de pragmatiek ligt het anders: het kind hanteert tijdens dit hele proces zijn taal zoals ze op dat moment is als vehikel in het dagelijks leven: de pragmatiek groeit dus continu mee.

De afstand tussen actieve en passieve taal, tussen comprehensie en productie, is weergegeven met een vaste lijn en een stippellijn: deze afstand is er dus tijdens de taalverwervingsperiode voor elk van deze componenten afzonderlijk, al valt hij het duidelijkst op bij de woordenschat.

Wat uit dit schema ook blijkt is dat die aspecten van taal waarmee het vroegst wordt begonnen ook het vroegst worden beëindigd, al is 'beëindigen' natuurlijk erg relatief. Zo zullen basisschoolkinderen (ook volwassenen trouwens) nog wel eens problemen hebben met de uitspraak van ongewone foneemcombinaties, maar het basissysteem is wel verworven. Zo zal de woordenschat levenslang uitbreiden, maar de kern van de woordenschat is zesjarigen bekend, en zij hebben ook inzicht in de basisprincipes van relaties tussen woorden. Tegen ingewikkelde regels van derivatiemorfologie zondigen middelbare scholieren (en ook volwassenen) nog, maar de basis van de morfologie is tienjarigen eigen, en op het uitgebouwde metalinguïstisch vermogen zal het verdere moedertaal- en vreemdetaalonderwijs expliciet een beroep doen.

1.3 Waarom verwerft een kind taal?

Vanzelfsprekendheid

Hoe minder men erover heeft nagedacht, hoe groter de vanzelfsprekendheid waarmee men aanneemt en verwacht dat elk kind moeiteloos zal leren spreken op zeer jonge leeftijd. Er kunnen diverse aanleidingen zijn om deze vanzelfsprekendheid om te buigen in regelrechte verwondering: bijvoorbeeld de ervaring dat het verwerven en vooral het perfect uitspreken van een vreemde taal je als volwassene zoveel moeite kost, terwijl dit bij kinderen ogenschijnlijk vanzelf gaat. Een andere vaststelling zet mensen ook nog al eens aan het denken: de verwachting dat de meertaligheid en de klus van het vertalen de mens al snel uit handen zou worden genomen door de computer, wordt maar zeer mondjesmaat ingevuld. Hoe komt het dan toch dat complexe taalstructuren blijkbaar voor kinderen minder geheimen hebben dan voor megabytesystemen? Maar natuurlijk wordt de mythe van de vanzelfsprekendheid het allerduidelijkst doorgesproken voor ieder die professioneel begaan is met taalpathologie, gezien de vele kinderen (en volwassenen) die kampen met diverse taalproblemen.

De ambiguïteit van het fenomeen taalverwerving, zowel iets vanzelfsprekends als iets zeer merkwaardigs, heeft natuurlijk aanleiding gegeven tot de vraag waarom een kind taal zo vroeg leert. Hoe dacht men daar vroeger over, hoe denkt men nu? Het historisch overzicht dat in paragraaf 1.3.1 volgt is erg beknopt gehouden, meer uitvoerig vindt men het bijvoorbeeld bij Blumenthal (1970), Ingram (1989), Schaerlaekens (1977, 1987). Over deze periode bestaat een uitvoerige bibliografie van Leopold (1952) heruitgegeven en aangevuld door Slobin (1972). In Schaerlaekens (1977), en Schaerlaekens & Gillis (1987) zijn meer details opgenomen over vroege publicaties in het Nederlands.

Na het historisch overzicht (paragraaf 1.3.1) volgen paragraaf 1.3.2: De invloed van Chomsky en 1.3.3: Actuele inzichten.